

*Patrycja Szablowska**
Uniwersytet Zielonogórski

NAUCZYCIEL SZKOŁY PODSTAWOWEJ W ZIELONEJ GÓRZE W OBLICZU STRATY OSOBY BLISKIEJ DOŚWIADCZONEJ PRZEZ UCZNIÓW

Przedmiotem analizy jest przygotowanie nauczyciela do pracy z dzieckiem w żałobie. Jego wiedza, doświadczenie oraz sposoby pracy z uczniem po stracie bliskiej osoby. Zmagania z tak bolesnymi emocjami nie należą do łatwych, w szczególności, gdy jest się w wieku rozwojowym. Pod względem biologicznym śmierć to ustanie oznak życia. Jednakże w perspektywie psychologiczno-pedagogicznej jest to zagadnienie, które skłania nas do refleksji nad sensem życia. W jej wyniku tracimy ludzi będących częścią naszego życia, wstrząsa nami i odsuwa od tych, których kochamy (Helen 2001, s. 10).

Czas od śmierci bliskiej osoby do momentu pogodzenia się ze stratą i nabycia umiejętności życia bez jej obecności nazywany jest okresem żałoby. To niewiarygodnie trudny okres, ponieważ: „nie mamy mapy, która pomaga nam zrozumieć nasze doświadczenie i ból” (Doka 2017, s. 18). Każdy musi znaleźć swoją własną receptę na przetrwanie tych ciężkich chwil, a długość tego procesu zależy od jednostki.

Dziecko, które przechodzi przez okres żałoby, nie powinno czuć się osamotnione. Należy mu pomóc poprzez udzielenie wsparcia. Dzięki temu może zrozumieć znaczenie więzi oraz doprowadzić do wybuchu głęboko skrywanych emocji. Pozwoli mu się to otworzyć i opowiedzieć swoją historię (Stelcer 2015, s. 47-56).

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na działania podejmowane przez nauczyciela w momencie zmagania się ucznia ze stratą. Jaką wiedzę na temat przeżywania przez dziecko śmierci bliskiej osoby oraz okresu żałoby mają nauczyciele szkół podstawowych? Jakie są źródła ich wiedzy odnośnie do ucznia po stracie? Jakie mają doświadczenia zawodowe w pracy z dziećmi po tak przykrych doświadczeniach? Co cechuje dzieci przechodzące przez proces żałoby? Szukając odpowiedzi na te pytania, przeprowadziłam badania ankietowe w trzech zielonogórskich szkołach podstawowych. Kwestionariusze wypełniło łącznie 74 nauczycieli. Na podstawie analizy ich odpowiedzi omówię, jak sytuacja wygląda od strony praktycznej. Na początku jednak odwołam się do teoretycznych aspektów dotyczących zarówno nauczyciela, jak i ucznia.

* Patrycja Szablowska, mgr, Uniwersytet Zielonogórski, zainteresowania naukowe: strata jako trudne doświadczenie dziecka w wieku szkolnym, odrzucenie rówieśnicze. Patrycja.weglowska@gmail.com.

Teoretyczne ujęcie osoby nauczyciela

Na przestrzeni lat słowo „nauczyciel” używane było w kontekście osoby, która przekazuje wiedzę, naucza. Zarówno nauczyciel, jak i jego profesja, jaką jest nauczanie, w poszczególnych okresach historycznych przeszła „ewolucję”, aby dojść do obecnego jej postrzegania. W starożytności, aby nauczać, trzeba było znać sztukę pisania i czytania. Nie było kwalifikacji, które trzeba było zdobyć. Natomiast w późniejszych latach, aby być nauczycielem, należało się kształcić i dobrze znać przedmiot nauczania. Od XIX wieku wymagania wzrastały, aż do dzisiaj (Pomykała red. 1993, s. 440-445). Powstał zarówno wymóg, jak i potrzeba kształcenia się przez całe życie, na co znaczący wpływ miał postęp naukowy i technologiczny.

Przez wszystkie te lata starano się znaleźć „ideał osobowy” nauczyciela. Zastanawiano się, jakie moralne cechy powinien on posiadać oraz jakie kwalifikacje zdobyć. Próbowano stworzyć profesjonalny wzorzec nauczyciela. Za wyznaczniki w poszukiwaniu „ideału” uznano cechy ludzkiej natury, czynniki kulturowe, społeczne i zadania edukacyjne (Kwiatkowska 2008, s. 28-29).

Nie tylko wiedza ma znaczenie. Nauczyciel powinien być osobą dobrą, ktoś, kto posiada negatywne cechy charakteru, nie jest w stanie, mimo dobrej znajomości nauczanego materiału, nawiązać odpowiedniej więzi z uczniem ani w sposób należyty przekazać wiedzę (Dawid 1946, s. 11). Z tego względu nauczyciel powinien posiadać istotne w jego zawodzie kompetencje – osobiste, interpretacyjno-komunikacyjne, kreatywno-krytyczne, współdziałania, pragmatyczne i informacyjno-medialne. Lista tych obszarów wciąż pozostaje otwarta, a wymienione obszary są powiązane ze sobą i tworzą razem układ kompetencji zawodowych nauczyciela (Szempruch 2013, s. 103). Jak w każdym zawodzie tak i w profesji nauczyciela zdarzają się sytuacje ukazujące braki poszczególnych kompetencji zawodowych wśród kadry dydaktycznej. Istnieje wiele szkoleń, które pomagają rozwijać umiejętności niezbędne w pracy nauczyciela. Jeżeli jednak członkowie rady pedagogicznej są w stanie nieuświadomionej niekompetencji, pomóc powinny osoby wspierające rozwój zawodowy konkretnego nauczyciela. Udzielają one wówczas wsparcia w identyfikacji problemu (Szempruch 2013, s. 112). Po takiej interwencji istnieje duże prawdopodobieństwo, że nauczyciel zda sobie sprawę z własnej niekompetencji i podejmie kroki uzupełnienia deficytów i udoskonalenia swojego warsztatu pracy.

Chęć skonstruowania definicji nauczyciela idealnego oraz wspomniane kompetencje zawodowe w większości opierają się na tym, aby jak najlepiej wspierać dziecko w jego rozwoju, traktować podmiotowo. Jednakże nauczyciel również jest podmiotem. Ma on takie same prawo do podejmowania własnych decyzji, kierowania rozwojem zawodowym, jak i czynności dydaktyczno-wychowawczych (Szempruch 2013, s. 221). Podmiotowość nauczyciela jest jednak nieco ograniczona wszystkimi aspektami praw-

ny – administracją oświatową, systemem edukacji, postanowieniami władz politycznych kraju. Dodatkowo na jego podmiotowość mają również wpływ czynniki zależne od niego, czyli kwalifikacje, osobowość, twórczość (Okoń 1991, s. 183-195).

Zarówno nauczyciel, jak i uczeń są jednostkami podmiotowymi. Jednakże gdy edukator będzie traktował podmiotowo swojego wychowanka, to tym samym zostanie ograniczona jego podmiotowość. Co prawda nieznacznie, ale będzie miało to miejsce. Dzieje się tak, ponieważ oboje muszą nabyć zaufania i zrozumienia względem drugiej jednostki (Szempruch 2001, s. 160). Nauczyciel musi respektować decyzje wychowanka, gdy nie mają one negatywnego wpływu na niego, otoczenie czy jego postępy edukacyjne. Musi iść więc na kompromisy i zrezygnować w części ze swoich pomysłów czy ideałów.

Głównym celem nauczyciela z perspektywy jego zawodu powinno być prawidłowe spełnianie funkcji dydaktyczno-wychowawczych. W profesję tę wpisane jest skupienie się na uczniu jako jednostce podmiotowej, całkowita koncentracja na jego potrzebach edukacyjnych. Ważne, aby traktować ucznia tak, aby czuł się traktowany podmiotowo. Będzie to miało korzystny wpływ na jego rozwój, postępy w nauce czy relacje z nauczycielem. Uczniowie traktowani w ten sposób cenią samokontrolę, są realistami w działaniu, uczą się na własnych doświadczeniach, są odporniejsi na stres i frustrację oraz mają silniejsze poczucie odpowiedzialności (Szempruch 2013, s. 225).

Specyfika rozwoju dziecka w młodszej wieku szkolnym

Młodszy wiek szkolny w niniejszym artykule rozumiany jest jako przedział od 6/7 do 12/13 lat. Czyli od momentu przestąpienia progu szkoły, aż do VI klasy. W tym czasie uczeń znacząco się zmienia – fizycznie i psychicznie. Dziecko urośnie, prawdopodobnie stanie się szczuplejsze, ponieważ jego tkanka tłuszczowa zmniejszy swoją grubość, ale również jego mózg zwiększy swoją objętość (Przetacznikowa 1982, s. 21). Skupiając się na rozwoju psychicznym, wyróżnić możemy: rozwój umysłowy, uczuciowy i społeczno-moralny. Każde dziecko rozwija się w indywidualnym tempie zarówno fizycznie, jak i w trzech powyższych rodzajach rozwoju psychicznego (Wołoszynowa 1966, s. 12).

Rozwój uczuć u dziecka jest procesem długotrwałym. Najbardziej dynamicznie rozwijają się one podczas różnorodnych kontaktów społecznych. Moment ten najczęściej następuje, gdy dziecko pójdzie do szkoły (Przetacznik-Gierowska i Makiełło-Jarża 1992, s. 174). Uczeń, zaczynając szkołę, potrafi rozróżnić uczucia pozytywne i negatywne. To bardzo dobrze, ponieważ zarówno dodatnie, jak i ujemne emocje uczą prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Każde z nich są potrzebne. Z czasem dzieci zaczynają inaczej postrzegać poszczególne uczucia oraz ich znaczenie dla siebie i innych osób. Spowodowane jest to zmianą bądź doskonaleniem w toku dorastania pro-

cesów poznawczych. Im uczeń jest starszy, tym dojrzałej myśli o środowisku, które go otacza. Uczucia interpretuje w bardziej złożony sposób. Potrafi spojrzeć krytycznie na sytuacje życiowe, których był uczestnikiem, jednakże często bierze pod uwagę wcześniejsze doświadczenia (Gerstmann 1976, s. 183).

Dziecko wie, że ból, cierpienie, osamotnienie to emocje negatywne. Jeżeli doświadcza ich ono w wyniku sytuacji traumatycznej, to mogą wystąpić przykre konsekwencje, jak zaburzenia zdrowia fizycznego i zachowania, problemy z rozpoznawaniem emocji lub nawarstwianie się przykrych uczuć (takich z którymi poradzenie sobie sprawia dziecku trudność, np. lęk, złość) (Sikorska 2015, s. 47-56). Traumatyczne doświadczenia w życiu dziecka mogą zmienić funkcjonowanie jego mózgu, ponieważ wszystkie działania człowieka, jego myśli oraz uczucia mają związek z działaniem tego organu. Jeżeli zmiany te będą utrzymywały się zbyt długo, to wystąpić mogą objawy pourazowe: zniekształcenia poznawcze, utracenie wiary w sprawiedliwość. Te zmiany psychiczne doprowadzić mogą do wystąpienia zmian fizycznych: przyspieszone tętno, zdecydowanie szybszy oddech, większe ciśnienie krwi oraz wzmożona czujność (Cohen i in. 2011, s. 15).

To jak dziecko poradzi sobie z sytuacją negatywnie emocjonalną, zależy również w dużej mierze od tego, czy młody człowiek doświadczył wcześniej równie traumatycznych wydarzeń. Mogły one osłabić jego psychikę i wpłynąć na zdrowie emocjonalne. Dzieci po wcześniejszym przejściu przez sytuacje raniące, które nie zostały jeszcze przez nie prawidłowo przepracowane, dużo gorzej poradzą sobie z drugą traumą. W szczególności, gdy nastąpi ona w krótkim odstępie czasu po pierwszej z nich. Długotrwały chroniczny stres doprowadzić może do zmiany osobowości ucznia. Dzieci, które nie mają poczucia więzi albo odczuwają nagle jej zerwanie, często przejawiają zachowania agresywne bądź mają problem z regulowaniem własnych emocji (Sikorska 2015, s. 47-56).

Pod względem emocjonalnym żałoba jest niezwykle trudnym doświadczeniem, w szczególności dla dzieci. Proces wzrastania w niej możemy opisać jako wzrost post-traumatyczny. Pojęcie to oznacza pozytywne zmiany, które są efektem naszych zmagania z doświadczeniem śmierci bliskiej nam osoby. Samą stratę uznać można za moment przejścia, ponieważ gdy doznamy straty, nasze życie już nigdy nie będzie opisywane całościowo. Ludzie, którzy przeszli przez okres żałoby, często sami dzielą wydarzenia ze swojego życia na takie, które zaszły przed śmiercią ukochanej osoby, oraz życie po jej odejściu. Ludzie, którzy prawidłowo przejdą okres żałoby, otwierają się na nowe doświadczenia. Są w stanie inaczej spojrzeć na otaczającą ich rzeczywistość. Stąd też określenie „wzrastania” w żałobie (Doka 2017, s. 323).

Elizabeth Kubler-Ross wyróżniła pięć etapów żalu po stracie – zaprzeczenie i izolacja, gniew, targowanie się, depresja, pogodzenie się (Kubler-Ross 1979). Niestety nie można ustalić jednego schematu wzrastania w żałobie dla wszystkich osób doświadczających straty. Każdy przeżywa ten czas w sposób indywidualny.

Wiedza badanych nauczycieli na temat doświadczania przez uczniów straty osoby bliskiej

Świadomość własnej wiedzy jest niezbędna do efektywnej pracy pedagogicznej. Nauczyciele, wiedząc, że posiadają odpowiednie informacje na interesujący ich temat, budują tym samym swoją pewność siebie. Przyczynia się to do prowadzenia bardziej zdecydowanych działań. Przede wszystkim nie patrzą oni biernie na sytuacje zaistniałe w szkole i nie boją się podejmować działań, które wynikają z ich pedagogicznych powinności. Pedagodzy, którzy nie mają świadomości własnej wiedzy bądź deklarują, że owej wiedzy nie posiadają, mogą nie zauważać lub ignorować emocjonalne problemy uczniów, nie zapewniając im odpowiedniej pomocy.

Z przeprowadzonych przez autora badań wynika, że 40,5% respondentów uważa, iż posiada wiedzę na temat przeżywania przez dziecko żałoby, ale pewnym swojej wiedzy jest zaledwie 9,6% ankietowanych. Badani nauczyciele, którzy posiadają wiedzę na podejmowany temat, deklarują, że zdobyli ją na studiach bądź podczas szkoleń, konferencji, seminariów. 59,5% respondentów jest świadomym swojej niewiedzy na temat dziecka po stracie. Jakże są więc ich działania, aby tę wiedzę uzupełnić? Deklarują oni swój udział w szkoleniach i kursach, aby uzupełnić lub uaktualnić swoją wiedzę. Jednakże biorąc pod uwagę fakt, że 56,7% badanych to nauczyciele przedmiotowi, prawdopodobnie uczestniczą oni we wspomnianych formach edukacji związanych z przedmiotem, którego uczą. Większość ankietowanych (91,9%) deklaruje, że ma dostęp do materiałów związanych z doświadczaniem przez dziecko straty osoby bliskiej. Nauczyciele mają tym samym możliwość zdobycia odpowiedniej wiedzy, ale z tego rozwiązania nie korzystają.

W pedagogice wiele się zmienia. Pojawiają się nowe treści. W natłoku wielu obowiązków zawodowych i spraw osobistych bardzo trudno jest znaleźć czas na zapoznanie się z nimi. Gdy zetkniemy się z sytuacją, w której nie czujemy się pewnie, sięgamy do różnych źródeł, aby naszą wiedzę wzbogacić. W zawód nauczyciela wpisane jest rozwijanie umiejętności. Chęć zdobycia kolejnego stopnia awansu zawodowego mobilizuje do dodatkowych kursów, szkoleń, studiów podyplomowych. Konkurencja wzrasta, dlatego nauczyciele doksztalczą się, skupiając się przy tym na uaktualnianiu wiedzy z nauczanego przedmiotu bądź zmianach programowych, które nie dotyczą kontaktu z dzieckiem.

Doświadczenia nauczycieli oraz sposoby radzenia sobie z uczniami zmagającymi się ze stratą bliskiej osoby

Na wyniki przeprowadzonych przez autora badań znaczący wpływ ma staż pracy nauczyciela. Im dłużej pracuje on w zawodzie, tym większe jest prawdopodobieństwo, że ma odpowiednie doświadczenia związane z podejmowanym tematem. Nauczyciel

młody, który dopiero zaczyna swoją karierę zawodową, mógł jeszcze nie zetknąć się z tak trudnym przypadkiem, jakim jest dziecko po traumie emocjonalnej lub w trakcie niej spowodowanej stratą bliskiej osoby. Na swojej drodze zawodowej 71,6% badanych spotkało się z uczniem w żałobie. Wśród respondentów nie ma nauczyciela, który pracuje w szkole ponad 15 lat i nie pracował z dzieckiem, które straciło bliską osobę.

Wielu nauczycieli w swoich swobodnych wypowiedziach przedstawiało sytuacje, w jakiej znalazło się dziecko. Opisane przypadki były bardzo emocjonujące. Większość przedstawionych historii wiązało się z sytuacjami, kiedy dziecko traci rodzica bądź dziadków z powodu długotrwałej choroby nowotworowej, będącej plagą współczesnych czasów. Kolejne przypadki dotyczyły naturalnej śmierci dziadków spowodowanej ich podeszłym wiekiem. Sporadycznie pojawiały się wzmianki o wypadkach komunikacyjnych. Mimo że niewiele wystąpiło takich przypadków, były one najbardziej drastyczne.

Nauczyciele, przejawiając chęć pomocy uczniom zmagającym się ze stratą, najczęściej (48,6%) nawiązują współpracę z psychologiem, pedagogiem szkolnym (21,6%) i opiekunem dziecka (14,9%). Jeżeli szkoła ulokowana jest w niewielkiej miejscowości nauczyciele mają wiedzę o tragedii, która spotkała dziecko, najczęściej od innych mieszkańców. Jednakże, jakie są źródła wiedzy nauczycieli na temat przykrych doświadczeń w życiu dziecka, jeżeli sprawa dotyczy znacznie większej miejscowości? Otóż w 31,1% informacje te pozyskują od innych nauczycieli, w 24,3% od opiekunów dziecka, a w pozostałych przypadkach wiedzę tę dostarcza im pedagog szkolny.

Dzieci zmagające się ze stratą bliskiej osoby mogą przejawiać inne zachowania niż dotychczas. Na tej podstawie 17,6% nauczycieli deklaruje, że wyciągnęło wnioski z obserwacji dziecka. Stąd wie o jego obecnym stanie emocjonalnym. Zdarzają się również przypadki, że dziecko samo poinformuje nauczyciela o przykrych sytuacji, która zaszła w jego życiu. Są to sytuacje niespotykane zbyt często (5,4%), gdyż dziecko musi nawiązać z nauczycielem odpowiednią relację bądź poczuć, że jest gotowe, aby ten trudny temat podejmować.

Zauważalne zmiany w zachowaniu uczniów oraz ich podejście do proponowanej pomocy w momencie przeżywania przez nich straty bliskiej osoby

Nauczyciele spędzają z dzieckiem w szkole zaledwie kilka godzin dziennie przez pięć dni w tygodniu, a swoją uwagę muszą podzielić na ponad dwadzieścia osób. Nauczyciele przedmiotowi widują danego ucznia zaledwie kilka razy w tygodniu. Jednakże pomimo to większość odpowiedzi respondentów (98,6%) pokazuje, że wiedząc, iż dziecko przeżywa trudny czas, zauważyło zmiany w jego zachowaniu.

Z przeprowadzonych badań wynika, że uczniowie w trakcie okresu żałoby opuszczają się w nauce, nie angażują się w życie klasy czy szkoły. Wycofują się również z kon-

taktów rówieśniczych, a w niektórych przypadkach przejawiają zachowania dewiacyjne. Zdarzają się również sytuacje odwrotne – dzieci nadmiernie angażują się w wydarzenia szkolne, skupiają się wyłącznie na nauce. Są to jednak przypadki sporadyczne.

Rozwój psychologiczny dziecka to podstawa. Gdy uczeń ma problem, z którym nie potrafi sobie poradzić, to nie skupi się na nauce czy sprawach związanych ze szkołą. Nauczyciele zdają sobie z tego sprawę, dlatego dążą do tego, aby najpierw doprowadzić stan emocjonalny dziecka do etapu wyjściowego bądź takiego, który umożliwi prawidłowe funkcjonowanie ucznia w szkole i mobilizację do przyswajania treści programowych. Respondenci starają się pomóc dzieciom w żałobie poprzez wsparcie pedagoga szkolnego, psychologa, pomoc kolegi/koleżanki w nauce bądź dodatkowe konsultacje z przedmiotu.

Nauczyciele proponują pomoc, ale 50% z nich spotkało się z odmową ze strony ucznia. Często bywa również, że uczniowie reagowali agresją bądź mówili nieprawdę, przekonując, że są już objęci pomocą. Zaledwie 12,2% dzieci przystała na proponowaną pomoc.

Reakcje dzieci uwarunkowane są jego fazą rozwoju psychicznego, siłą przeżyć emocjonalnych oraz jego indywidualnymi cechami. Każde dziecko zależnie od sytuacji, charakteru i rodzaju przeżytej traumy inaczej odbierze proponowaną pomoc. Niestety nie można ustalić jednego niezawodnego sposobu pomocy dla uczniów w żałobie. Mimo że wszystkie te dzieci mają wspólny problem, jakim jest śmierć bliskiej osoby, to każde z nich mogło stracić inną znaczącą dla niego osobę, mogła łączyć ich inna więź, dodatkowo – nie wszystkie dzieci tracą bliskich w ten sam sposób, a ich predyspozycje psychiczne również nie są takie same.

Zakończenie

Nauczyciele są niezwykle ważną grupą społeczną. Mają wpływ na kształtowanie się całego społeczeństwa. Uczą oni nie tylko tego, co wymagane jest przez podstawę programową. Przygotowują również do życia. W tym aspekcie jednak największą rolę odgrywa środowisko rodzinne dziecka. Chociaż w szkole dziecko spędza połowę dnia, i to właśnie tam nawiązuje najwięcej relacji społecznych. Nauczyciele nadzorują pojawiające się więzi poprzez obserwacje, rozmowy na godzinach wychowawczych czy dyżurach.

Z analizy przedstawionych badań wynika, że większość nauczycieli nie ma wiedzy na temat przeżywania przez dziecko śmierci bliskiej osoby. W takich przypadkach najczęściej nawiązują współpracę z pedagogiem i psychologiem. Natomiast dziecko w trakcie traumy emocjonalnej często wycofuje się z kontaktów rówieśniczych, staje się nadmiernie wyciszone, niekiedy spotykano się również z ich absencją szkolną. Według respondentów dzieci w większości przypadków deklarują, że nie potrzebują pomocy.

Nauczyciele, którzy nie zdają sobie sprawy z własnej niewiedzy i nie podejmą żadnych działań w kierunku pomocy dziecku po stracie, mogą zniechęcić je do nauki, instytucji czy profesji nauczycielskiej. Tematyka śmierci i żałoby jest niezwykle delikatna. W takiej sytuacji należy zachować się w odpowiedni sposób. Dlatego też nauczyciele powinni być do tego przygotowani. Powinno to być inicjowane przez szkołę. Dyrekcja może przygotować dla każdego nauczyciela poradniki metodyczne, zorganizować szkolenia wewnątrzszkolne podczas rady pedagogicznej. Spotkanie nie musi być przygotowane przez osoby z zewnątrz. Szkolenie poprowadzić może pedagog szkolny bądź psycholog. Nauczyciele między sobą mogą wymieniać się doświadczeniami, udzielać wzajemnie rad i wskazówek. Wtedy każdy nauczyciel będzie miał możliwość zetknięcia się z tematem straty, możliwe, że zacznie poszerzać swoją wiedzę indywidualnie.

Bibliografia

- Cohen J.A., Mannarino A.P., Deblinger E. (2011), *Terapia traumy i traumatycznej żałoby u dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dawid W. (1946), *O duszy nauczycielstwa*, Instytut wydawniczy „Nasza Księgarnia”, Warszawa.
- Doka K.J. (2017), *Żałoba jest podróżą. Jak zmagać się ze stratą*, Wydawnictwo Charaktery, Kielce.
- Gerstmann S. (1976), *Rozwój uczuć*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Helen A. (2001), *Doświadczenie żałoby, różne rodzaje śmierci, różne typy żałoby*, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów W Drodze, Poznań.
- Kubler-Ross E. (1979), *Rozmowy o śmierci i umieraniu*, Media Rodzina of Poznań, Poznań.
- Kwiatkowska H. (2008), *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Łazowski E., Tomaszewska H. (1966), *Rozwój fizyczny dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym z okresem dojrzewania włącznie*, [w:] L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, seria 2, t. I, Warszawa, s. 11-55.
- Okoń W. (1991), *Rzecz o edukacji nauczycieli*, WSiP, Warszawa.
- Pomykała W. (red.) (1993), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Przetacznik-Gierowska, Makiello-Jarża G. (1992), *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, WSiP, Warszawa.
- Przetacznikowa M. (1982), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa.
- Sikorska I. (2015), *Dziecięca trauma – psychologiczne konsekwencje dla dalszego rozwoju*, „Sztuka Leczenia”, nr 3-4, s. 47-56.
- Stelcer B. (2015), *Żal po stracie – dynamika adaptacji do nieuniknionych zmian*, „Sztuka Leczenia”, nr 3-4, s. 47-56.
- Szempruch J. (2001), *Nauczyciel w zmieniającej się szkole. Funkcjonowanie i rozwój zawodowy*, Fosze, Rzeszów.

- Szempruch J. (2013), *Pedeutologia, studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Wołoszynowa L. (red.) (1966), *Materiały do nauczania psychologii*, seria 2, t. I, Warszawa.
- Żebrowska M. (1976), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Nauczyciel szkoły podstawowej w Zielonej Górze w obliczu straty osoby bliskiej doświadczonej przez uczniów

Streszczenie: Śmierć jest zjawiskiem powszechnie znanym w naszej społeczności. Mamy świadomość nieuniknionego końca, jednakże strata naszych bliskich jest dla nas cierpieniem i niedowierzaniem. Nasze życie zasadniczo się zmienia, tak jak my sami. Człowiek, zmagając się z tak silnymi emocjami, powinien mieć odpowiednie wsparcie w każdym środowisku życia. Dla dziecka jednym z takich obszarów jest szkoła. Czy nauczyciele rozumieją jak ciężkim doświadczeniem dla dziecka jest strata bliskiej osoby? Jaką pomoc są im w stanie oferować i jak one na nią zareagują? Czy nauczyciele są odpowiednio przygotowani do pracy z dzieckiem w żałobie? Jak zauważają ten problem oraz jak się do niego ustosunkowują? Artykuł zawiera odpowiedzi na powyższe pytania, które skonstruowane zostały na podstawie analizy wyników badań przeprowadzonych w szkołach podstawowych na terenie Zielonej Góry.

Słowa kluczowe: śmierć, dziecko w żałobie, uczeń po stracie, nauczyciel, szkoła.

A primary school teacher in Zielona Góra in the face of the loss of a loved person experienced by students

Summary: Death is a commonly known phenomenon in our community. We are aware of the inevitable end, but the loss of our loved ones is really painful and difficult for us. Our life is changing radically, just as we are. Humans struggling with such strong emotions should have appropriate support in every living environment. For children one of these areas is school. Do teachers understand how hard the loss of a loved one is for a child? What help are they able to offer and how the child will react to it? Are teachers properly prepared to work with a child in mourning? How do they notice this problem and how do they respond to it? The article contains answers to the above questions, which were constructed on the basis of analysis of research results carried out in primary schools in Zielona Góra.

Keywords: death, child in mourning, pupil after loss, teacher, school.